

kasidesinin şerhi olup M. R. Basset tarafından Fransızca tercümesiyle beraber yayımlanmıştır (Cezayir 1910-1911). Cezûlî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *Şerhu Uşûlî İbnî's-Serrâc* (İbnü's-Serrâc'ın gramere dair *el-Uşûl*'ünün şerhidir); *Emâlî fi'n-naḥv*; *Muhtaşarü'l-Fesr* (İbn Cinnî'nin Mütenebbî divanının şerhine dair *el-Fesr* adlı eserinin muhtasarıdır); *Şerhu'l-İzâh* (Ebû Ali el-Fârisî'nin Arap gramerine dair *el-İzâh* adlı eserinin şerhidir). Cezûlî, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin *el-Cümel fi'n-naḥv* adlı eserine de bir hâşîye yazmıştır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 605).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kiftî, *İnbâhû'r-ruvât*, II, 378-380; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 488-491; Süyûtî, *Buğyetü'l-uv'ât*, II, 236-237; *Keşfü'z-zunûn*, I, 111, 605, 811; II, 1800, 1801; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 26; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXI, 497; Brockelmann, *GAL*, I, 33, 376; *Suppl.*, I, 541-542; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VIII, 27; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, V, 593-594; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), V, 104; Abdullah Kenûn, *en-Nübûgu'l-mağrib fi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 161-162; M. Ben Cheneb, "Cezûlî", *İA*, III, 154; a.m.f., "al-Djazûlî", *El*² (İng.), II, 528.

FUAT GÜNEL

CEZÜLİ, Muhammed b. Süleyman

(محمد بن سليمان الجزولي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Süleymân el-Cezûlî
(ö. 870/1465)

Şâzeliyye-Cezûliyye tarikatının kurucusu
Kuzey Afrikalı sûfî.

Fas'ın güneyinde bulunan Sûs vadisi-nin Cezûle (Cüzûle) bölgesindeki Simlâl köyünde doğdu. O dönemde Güney Fas ve bölgenin ilim merkezi olan Merakeş Portekiz tehdidi altında bulunduğundan Fas şehrine giderek memleketinde başladığı tahsilini orada sürdürdü. As-

Cezûlî'nin *Delâ' ilü'l-hayrât* adlı eserinin ilk iki sayfası
(İÜ Ktp., AY, nr. 487)

len Cezûle kabilesine mensup bir Berberî olmakla birlikte seyyid* olduğu kabul edilen Cezûlî, Fas'ta bugün Karaviyyin Camii'nin yanında bulunan Medresetü's-saffârîn'de dil ve din ilimlerini tahsil etti. Sonraki dönemlerde Şâzeliyye tarikatının çok önemli temsilcilerinden biri durumuna gelecek olan Şeyh Ahmed ez-Zerrûk ile muhtemelen burada tanıştı. Daha sonra memleketine dönen Cezûlî, burada iki kabile arasında çıkan çatışmada öldürülen bir kişinin katilinin tesbit edilememesi yüzünden tekrar çatışma noktasına gelen kabileleri uzlaştırmak üzere söz konusu kişiyi öldürme suçunu kendisi üstlenince gelenekler gereği kabile sınırları dışına çıkarıldı. Bunun üzerine önce Tanca'ya, ardından Mekke, Medine ve Kudüs'e gitti. Kırk yıl sonra Fas'a döndü. Bugün Kazablanka şehrinin yakınlarında küçük bir kasaba olan Aynülfitr'da (Azemmûr) bulunan Benî Amgar Zâviyesi şeyhi Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerîf vasıtasıyla Şâzeliyye tarikatına girdi. Meşhur virdi *Delâ' ilü'l-hayrât*'ı bu yıllarda tertip etti. Daha sonra on dört yıl süren bir inzivâ hayatı yaşadı. Halvetten çıktıktan sonra yerleştiği Asfi'de çevresinde 10.000'in üzerinde mürid toplandı. Müridlerinin hızla artmasından endişe eden Sûs bölgesi valisi tarafından isyana sebep olabileceği gerekçesiyle Asfi'den sürüldü. Birçok müridiyle birlikte Şeyzame bölgesine giderek Efûgâl köyüne yerleşti. 16 Rebîülevvel 870'te (6 Kasım 1465) sabah namazını kılariken secdede vefat etti ve burada yaptırmış olduğu camiye defnedildi. Vefat tarihi olarak bazı kaynaklarda 869 (1464), 872 (1467) ve 875 (1470) yılları da gösterilmektedir. Cezûlî'nin siyasî otorite tarafından zehirleti-

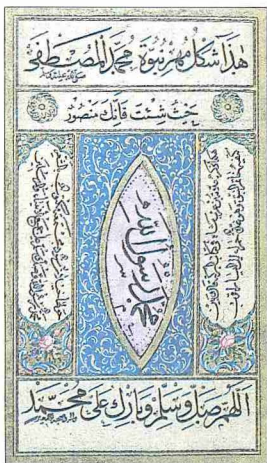
lerek öldürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Müridlerinden Ömer b. Süleyman es-Seyyâf, şeyhinin intikamını almak için taraftarlarıyla birlikte Sûs şehrini yakıp yıktı. Cezûlî'nin cesedini bir tabuta koyarak gittiği her yere götürdü. Seyyâf'ın öldürülmesinden (890/1485) sonra Cezûlî'nin naaşı tekrar Efûgâl'de toprağa verildi. Ebû'l-Abbas Ahmed el-A'rec yetmiş yedi yıl sonra Merakeş'e girince Cezûlî'nin naaşını aynı yerde medfun olan babasının cesediyle birlikte Merakeş'teki bir türbeye nakletti.

Kuzey Afrika tasavvufunun en önemli simalarından biri olan Cezûlî, Şâzeliyye tarikatının Cezûliyye kolunun kurucusudur. Muhammed Mehdî el-Fâsî, *Mûm-ti'ul-esmâ' fi zikri'l-Cezûlî ve't-Tebbâ'* adlı eserinde Cezûlî ile halifesi Abdülazîz et-Tebbâ' ve tasavvufi görüşleri hakkında geniş bilgi vermiştir.

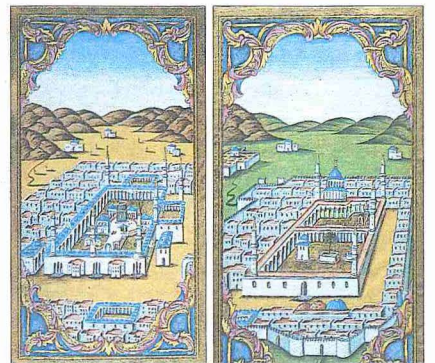
Cezûlî'nin İslâm dünyasının her tarafında çok yaygın olarak okunan *Delâ' ilü'l-hayrât** adlı evrâdının yanı sıra *Hizbû'l-felâh*, *Hizbû'l-Cezûlî* adlı iki evrâdı daha vardır. *Hizbû sübhânî'd-dâ'imî lâ yezâl* adıyla da tanınan son evrâd halk ağızıyla yazılmış olup Şâzeliyye tarikatı mensuplarınca okunur.

Şâzeliyye'nin bir şubesi olması dolayısıyla bu tarikatın bütün özelliklerini taşıyan Cezûliyye, şeyhin vefatından sonra Tebbâiyye (kurucusu Abdülazîz b. Abdülhak et-Tebbâ' [ö. 914/1508]), İseviyye (kurucusu Muhammed b. İsâ el-Muhtâr [ö. 930/1524]), Vezzâniyye (kurucusu Abdullah b. İbrâhim eş-Şerîf el-Vezzânî [ö. 1089/1678], tarikat dördüncü şeyh Mevlây et-Tayyib'den [ö. 1181/1767] sonra Tayyiy-

Delâ' ilü'l-hayrât'ta
mühr-i
nübüvvet şekli
(İÜ Ktp., AY,
nr. 487, vr. 16*)

Delâ' ilü'l-hayrât'ta Mekke ve Medine tasvirleri
(İÜ Ktp., AY, nr. 487, vr. 13^a-14^a)

biyye adıyla anılmıştır) ve Hansaliyye (kurucusu Saîd b. Yûsuf el-Hansalî [ö. 1114/1702]) gibi kollara ayrılmıştır (diğer tâli kollar için bk. Trimmingham, s. 276-277).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973-74, I, 241, 319; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Ney-lü'l-ibtihâc* (İbn Ferhûn, ed-Dîbâcû'l-müzeheb içinde), Kahire 1329-30, s. 317; Muhammed Mehdi el-Fâsî, *Mümti' u'l-esmâ' fî zikri'l-Cezûlî ve't-Tebbâ'*, Fas 1313, s. 2-33; *Keşfü'z-zunûn*, I, 759; Harîrîzâde, *Tibyan*, I, vr. 217^b-222^a; Ahmed b. Hâlid en-Nâsirî, *el-İstikşâ*, Kahire 1312, II, 161; III, 7; L. Rinn, *Marabouts et Khouan*, Alger 1884, s. 269-270, 303; A. Le Chatelier, *Les Confréries Musulmanes du Hedjaz*, Paris 1887, s. 100-107; Brockelmann, *GAL*, II, 252; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ'*, I, 165; J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 84-86, 216, 240, 276-277; Ziriklî, *el-A'âm*, VII, 21; İbrâhim Harekât, *el-Mağrib 'abre't-târîh*, Darülbeyzâ 1984, s. 89-90; Vincent J. Cornell, "The Logic of Analogy the Role of the Sufi Shaykh", *JMES*, XV/1 (1983), s. 85-93; Moh. Ben Cheneb, "Cezûlî", *IA*, III, 155-156; a.mlf., "al-Djazûlî", *EI²* (İng.), II, 527.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

CEZÜLİYYE

(الجزولية)

Şâzeliyye'nin

Ebû Abdullah Muhammed

b. Süleyman el-Cezûlî'ye

(ö. 870/1465)

nisbet edilen bir kolu

(bk. CEZÜLÎ, Muhammed b. Süleyman).

CEZVETÜ'L-İKTİBÂS

(جدوة الاقتباس)

İbnü'l-Kâdî'nin

(ö. 1025/1616)

Fas'ta yaşayan meşhur şahıs ve bilginlere dair biyografik eseri

(bk. İBNÜ'L-KÂDÎ).

CEZVETÜ'L-MUKTEBİS

(جدوة المقتبس)

Muhammed b. Fütûh el-Humeydî'nin

(ö. 488/1095)

Endülüs'ün vali, muhaddis, fakih, edip ve şairlerine dair eseri.

Tam adı *Cezvetü'l-muktebis fî zikri vülâti'l-Endelüs ve esmâ'i ruvâti'l-hadîş ve ehlil-fıkh ve'l-edeb ve zevî-nebbâhe ve's-şî'r* olup İbnü'l-Faradî'nin (ö. 403/1013) *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*'üne yazılan zeyillerin ilkidir. Daha sonra Dabbî (ö. 599/1203) *Cezvetü'l-muktebis*'teki biyografilerin 825'ini ayırmış, 140 tanesini çıkarmış ve Hu-

meydî'nin bıraktığı tarihten başlayarak yaklaşık 150 yıllık bir döneme ait 750 biyografiyi de ilâve etmek suretiyle *Cezvetü'l-muktebis*'e zeyil olarak *Buğye-tü'l-mültemis* adlı eserini yazmıştır.

İlim tahsili için Bağdat'a giden Humeydî burada halkın isteği üzerine, hocası Ebû Muhammed Ali b. Ahmed'in riva yetleri ve Endülüs'ten ayrılmadan önce edindiği bilgilere dayanarak hiçbir kaynağa bakmadan hâfızasından kaleme aldığı *Cezvetü'l-muktebis*'te Endülüs'ün 92'de (711) fethinden 450 (1058) yılına kadar gelen siyasî tarihi hakkında bilgi verir, daha sonra da Endülüs'te yetişen muhaddis, fakih, edip ve şairlerin biyografilerinden bahseder. Bunların ataları, nisbeleri, beldeleri, hocaları, seyahatleri ve eserleri hakkında açıklamalarda bulunur. Bazan biyografisini yazdığı şahsa dair kendisine ulaşan muhtelif bilgileri isnad zinciriyle nakleder. Zaman zaman şiirlerden örnekler verir ve bazı hikâyeler anlatır.

Humeydî Hz. Peygamber'e saygısından dolayı önce Muhammed ve Ahmed adlı âlimlerin hayatından bahseder, daha sonra alfabetik sıraya göre diğerlerini anlatır. İsimlerini tesbit edemediği şahısları meşhur oldukları künye ve nisbele riyle ele alır. Son bölümde de Endülüslü meşhur kadınlar hakkında bilgi verir.

Nefhu't-tib min guşni'l-Endelüsî-rra'itib adlı eserin müellifi Makkarî ve daha birçok Endülüs tarihçisinin faydalandığı *Cezvetü'l-muktebis*'i ilk defa Muhammed b. Tâvit et-Tancî neşretmiştir (Kahire 1372/1952). Eser daha sonra bir komisyon (Kahire 1966) ve İbrâhim el-Ebyârî tarafından yayımlanmış (Beyrut 1983), ayrıca Müessesetü'r-risâle'nin hazırlattığı indeksi de neşredilmiştir (Beyrut 1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. Muhammed Tâvit et-Tancî), Kahire 1372/1952, Mukaddime, s. 6-10; a.mlf., *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1966, Mukaddime; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ'*, XVIII, 284-285; Zehebî, *A'âmü'n-nübelâ'*, XIX, 121; Safedî, *el-Vâfi* IV, 317; Makkarî, *Nefhu't-tib*, II, 113; *Keşfü'z-zunûn*, I, 581; Brockelmann, *GAL*, I, 412; *Suppl.*, I, 578; Ziriklî, *el-A'âm*, I, 254; VII, 218-219; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 587; IV, 394-395; *Ma'a'l-Mektebe*, s. 111; İsmâ Sâlim Sisâlim, *Cüzürü'l-Endelüsî'l-Mensiyye*, Beyrut 1984, s. 544-546; Muhsin Cemâleddin, "el-Humeydî", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, sy. 10, Bağdad 1967, s. 179; Moh Ben Cheneb, "Humeydî", *IA*, V/1, s. 587; C. F. Seybold, "al-Dabbî, Abû Dî'far", *EI²* (İng.), II, 72; A. Huici Miranda, "al-Humaydî", a.e., III, 573-574.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

CEZZÂR

(bk. KASAP).

CEZZÂR AHMED PAŞA

(ö. 1804)

XVIII. yüzyıl sonlarında Suriye bölgesinin idaresinde önemli rol oynayan, Akkâ müdafaasıyla meşhur Osmanlı valisi.

Bosnalı olup çeşitli kaynaklarda 1720, 1722 veya 1735'te doğduğu ileri sürülmektedir. Hayatının ilk yılları âdetâ ef-sanelerle süslüdür. Kesin olarak bilinen husus, Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın hizmetine girip onunla birlikte Mısır'a gittiğidir (1756). Orada iken mem-lük* grupları arasındaki çekişmelere katılmış, kendine yer edinme gayretleri dolayısıyla Mısır'ın sosyal ve idarî yapısını yakından tanımış ve bu durum ona hayatının ileriki yıllarında karşı karşıya kaldığı meselelerin halinde büyük tecrübe kazandırmıştır. Sayda ve Şam valilikleri sırasındaki faaliyetleriyle, bu topraklarda merkezî idareyi kuvvetlendirmek isteyen Osmanlı hükûmetine genel olarak bağlı kalıp nüfuzunu arttırmış ve karışık bir sosyal yapıya sahip iktisadî bakımdan son derece önemli bu geniş bölgeyi otuz yıl gibi uzun bir süre idare etme başarısını göstermiştir.

Mısır'da bir müddet Ali Paşa'nın yanında kalan ve bu sıralarda Boşnak lakabıyla anılan Ahmed Bey, 1758'de Emîrülhac Sâlih el-Kâsımî'ye kapılanıp onunla birlikte hacca gitti. Ardından Mısır Kahire şeyhülbeledi Bulutkapan Ali Bey'in nüfuzlu adamlarından Buhayre kâşifi (sancak beyi) Abdullah Bey'in hizmetine girdi. Onun Hunadi urbanına karşı yaptığı seferde öldürülmesi üzerine Mısır'da bağımsız bir idare kurmaya çalışan Ali Bey tarafından Buhayre kâşifliğine getirildi. Bazı kaynaklara göre Hunadi urbanı ile yaptığı savaşlarda birçok kişiyi develerle birlikte öldürdüğü için kendisine "deve kasabı" anlamına gelen "Cez-zâr" lakabı verildi. Ayrıca bu lakabın, korku ile karışık takdir hislerini belirtmek için kendisine halk tarafından verildiği, çok önceden beri bu şekilde anıldığı, hat-ta düşmanlarını sindirmek, askerî meziyetlerini ifade etmek ve kendi adamları üzerindeki otoritesini yerleştirmek için özellikle bu lakabı kullandığı da ileri sürülür. Nitekim onunla ilgili resmî kayıtlar